

Titta Kallio-Seppä & Annemari Tranberg

Mullankaivajat-hanke Menneisyyden metsästäjät Muoniossa

Johdanto

Suomen Kulttuurirahaston rahoittama Mullankaivajat-hanke Menneisyyden metsästäjät Muoniossa järjestettiin Tornionlaakson museon alueellisen museotoiminnan vastuualueen pohjoisimmassa kunnassa Muoniossa 15.–29.8. ja 6.–9.9.2022. Hanke toteutettiin yhteistyössä Muonion yhtenäiskoulun, Muonion seurakunnan ja Oulun yliopiston kanssa. Yhteisöarkeologisella kurssilla Muonion yhtenäiskoulun 5. ja 6.-luokkien oppilaat pääsivät opettajineen tutustumaan kotiseutunsa historiaan, kotiympäristön havainnointiin ja arkeologiseen tutkimukseen laaja-alaisesti aina Muonion kivikaudesta Lapin sodan tapahtumiin saakka. Tässä katsauksessa käymme läpi hankkeen etenemistä ja sen tuloksia.

Arkeologisen koekäivauksen kohteena oli Muonion seurakunnan pappilan pihamaa, jolla on vuoden 1785 tiluskartan mukaan sijainnut ensimmäinen kirkkorakennus, mahdollisesti vanha kylän paikka. Tavoitteena oli selvittää, onko paikalla ollut kirkko ja missä se tarkalleen sijaitisi. Samalla toivottiin saatavan esille jäännöksiä Aution kylätonttiin liittyvistä vaiheista. Kirkon olemassaolo havaittiin historiallisesta kartasta vuonna 2018, kun Kulttuuriympäristöpalvelut Heiskanen & Luoto Oy suoritti Muonion keskustaajaman osayleiskaavaa varten arkeologisen inventoinnin. Tuolloin vuoden 1785 tiluskartasta todettiin, että Muonion keskustassa Jerisjoen pohjoispuolella sijaitsevilla Muonion

seurakunnan omistamalla ns. Pappilan tontilla on saattanut sijaita pitäjän ensimmäinen kirkko tai saarnahuone. Ensimmäinen maininta paikasta on vuodelta 1754, jolloin paikalle perustettiin uudistila, myöhemmin ”Autioksi” nimitetty. Tila autioitui konkreettisesti tai verotuksellisesti 1780-luvulla, minkä jälkeen siitä tuli ensin kappeliseurakunnan saarnaajan ja sitten pitäjän kirkkoherran asuinpaikka.

Oppitunneilta oppia ympäristöstä

Suomen Kulttuurirahaston Mullankaivajat-apurahalla rahoitettua Menneisyyden metsästäjät Muoniossa -hanketta olivat toteuttamassa arkeologitautaiset Tornionlaakson museon työntekijät, aluetutkija Terhi Tanska, museolehtori Joni Karjalainen, arkeologi Annemari Tranberg ja museonjohtaja Titta Kallio-Seppä sekä hankkeeseen palkatut arkeologit Tanja Ranta ja Sami Kuvaja. Oulun yliopiston yliopistotutkija Sanna Lipkin vahvisti joukkoa yhtenä kurssipäivänä. Tällä joukolla suunniteltiin kurssi nelivaiheiseksi sisältäen teemaan johdattelevia oppitunteja, kaivaukset, jälkitöiden tekemisen sekä retkipäivän.

Kahden viikon mittainen kurssi aloitettiin kolmena päivänä Muonion yhtenäiskoululla pidetyillä oppitunneilla, joilla tutustuttiin arkeologisiin löytöihin, opeteltiin lukemaan vanhoista kartoista ympäristön muutoksia sekä tarkasteltiin Muonion maiseman muutosta vanhojen valokuvien avulla. Yhdellä tunnilla vierailtiin

Muonion kotiseutumuseossa pelaamassa vanhojen esineiden tunnistukseen liittyvää museobingoja ja tekemässä tuohisormuksia. Näiden lisäksi vierailtiin myös Muonion kirkossa ja perehdyttiin hautausapojen muutoksiin, hautauksiin liittyvään uskomusmaailmaan sekä hautausten arkeologiseen tutkimukseen. Viestinnän keinoja tutkimushankkeissa opittiin paikallisen *Luoteis-Lappi*-lehden toimitajan ohjaamana. Oppilaat pääsivät myös itse tekemään videolle omat arkeologiset uutisensa.

Kaivaukset ja löytöjä

Neljäntenä ja viidentenä päivänä pääsimme tekemään koekaivauksia Muonion keskustaan pappilan tonttimaalle (kuva 1). Kohde oli mahdollinen historiallisen ajan muinaisjäänös Pappila (Autio) (muinaisjäänöstunnus 1000040938). Vuoden 1785 tiluskartan mukaan alueella oli sijainnut Ala-Muonioniskan (vuodesta 1923 Muonio) ensimmäinen kirkko. Tavoitteena oli siis selvittää, oliko kirkon olemassaolosta säilynyt arkeologisia todisteita, ja valottaa tonttimaan myöhempiä vaiheita.

Suunniteltu tutkimusalue kartoitettiin aluksi metallinilmaisimella ja kairauksilla ja stratigrafiaa selvitettiin kahdella koekuopalla. Tämän jälkeen alueelle päätettiin avata neljä koeojaa (5–10 m) tonttimaan laiduille, sillä keskiosassa osoittautui olevan sakokaivoja ja imeytyskenttä. Kaivauspäiviä ei käytetty pelkästään kaivamiseen. Suuret luokat jaettiin useampiin ryhmiin, jotka vuorollaan saivat oppia metallinpaljastimien vastuullisesta käytöstä, eläinluiden tunnistamisesta, valokuvaamisesta, vaaituksesta sekä dendrokronologisesta ajoitusmenetelmästä (kuva 2).

Mitä sitten onnistuimme löytämään? Valtaosa löydöistä oli 1900-luvulta. Osa esineistä, esimerkiksi tasolasi, tiili ja korrosioituneet metalliesineet, olivat vaikeasti tarkemmin ajoitettavissa. Löytökerroksissa esiintyneet hiili ja noki, palaneet kivet, nokiset tiili- ja laastikatkelmat ja palaneiden tai sulaneiden esineiden katkelmat viittasivat vahvasti tulipaloon. Palo-

aines liittyi mitä todennäköisemmin Muonion vuoden 1944 paloon Lapin sodan yhteydessä. Historiallisten lähteiden mukaan alueella on tapahtunut tulipalo myös vuonna 1797, mutta palaneissa tai sulaneissa löydöissä ei ollut tähän ajankohtaan yhdistettävää aineistoa.

Kuparisekoitteisista metalliesineistä useat liittyivät tuliaseisiin, mutta eivät välttämättä Lapin sotaan vaan myös metsästyksen. Löytöihin kuului esimerkiksi saksalaisvalmistei-

Kuva 1. Ahkerat Muonion yhtenäiskoulun oppilaat arkeologisilla kaivauksilla. Kuva: Tornionlaakson museon arkisto.

Kuva 2. *Oppimassa dendrokronologiasta museonjohtajan Titta Kallio-Sepän johdolla. Kuva: Tornionlaakson museon arkisto.*

nen haulikon hylsyn kanta, jolle asetuntija antoi aika-arvioksi 50–100 vuotta hylsyn koon, materiaalin ja kantaleiman perusteella. Yhden hylsyn kantaleima ja koko paljastivat yhden patruunan suomalaiseksi ja antoivat ajoituksen 1933–45.

Yksi lasilöydöistä oli kirkasta lasia oleva partavesipullon kaula, jossa oli yhä kiinni ruskea bakeliittikorkki. Vastaavanlainen ehjä pullo on löytynyt toisessa Mullankaivajat-hankkeessa Porista Saksan armeijan sota-ajan lentokentän jätekuopasta, joten löydetyn partavesipullon kaula saattaa liittyä saksalaisten oleskeluun alueella toisen maailmansodan aikana.

Löytöaineistossa oli vain vähän 1700-luvulle ajoitettavia löytöjä. Mitään löytöjä ei voida varmuudella yhdistää mahdolliseen kirkkoon tai saarnatupaan. Tutkimuksissa ei näin ollen löydetty Pappila (Autio) -kohteen pohjoisosasta ehjää vanhaa 1700-luvun maanpintaa ja mahdollinen kirkonpaikka onkin kaikesta päätellen tuhoutunut.

Retket Siepinkuruun ja Keimiöniemeen

Halusimme antaa oppilaille ja opettajille kokemuksen myös kauempana taajama-alueesta sijaitsevista muinaisjäännösalueista. Kaivauspäivien jälkeen toteutettiin bussiretki Siepinkurun laajalle pyyntikuoppakohteelle ja Keimiöniemen kalakentälle, josta on myös kivikauteen viittaavaa löytöaineistoa. Siepinkurussa tutustuttiin pyyntikuoppien käyttöön ja rakenteisiin sekä ohjattiin oppilaita pohtimaan muinaismaisemaa ansoineen ja aitoineen. Keimiöniemessä tutustuttiin kalastuskulttuuriin ja läheiseen seitakiveen. Ryhmille kerrottiin Keimiöniemen historiasta ja siitä, miten esimerkiksi puumerkein merkittyjä puuesineitä käytettiin nuotta-apajien arvonnassa. Kohteessa käytettiin hyväksi myös etukäteen koottua vanhaa valokuva-aineistoa alueesta. Koululaiset muun muassa etsivät laminoiduissa kuvissa esiintyviä pirttejä nykymaisemasta tavoitteenaan

kohteiden paikantamisen lisäksi havainnollistaa maiseman muutosta. Retkipäivänä nähtiin myös elävää perinnettä: verkkojen kuivaamista ja kalojen perkaamista. Seitakivellä kerrottiin muun muassa siitä, millaisia seikat voivat olla, mikä merkitys uhraamisella on pyyntikulttuureissa ja millaisia uhrit voivat olla.

Jälkitöitä arkeologien tapaan

Arkeologiseen tutkimukseen ja kaivauksiin liittyy muitakin asioita, joita pyrittiin tuomaan esiin käytettävän ajan puitteissa. Kahtena jälkityöpäivänä puhdistettiin, tunnistettiin, piirrettiin ja luettelointiin esiin kaivettuja löytöjä. Lisäksi kerrottiin lyhyesti raportin tekemisestä ja esiteltiin kuvia kaivauskartoista ja Muinaiskalupäiväkirjan esinepiirroksia.

Viimeisinä päivinä järjestimme oppilaille mikroskooppipisteitä, joilla koululaiset saivat tarkastella makrofossiileja: siemeniä ja hyönteisiä. Hyönteiset koostuivat erityisesti muumiotutkimuksessa ja rikostutkimuksessa käytettävistä hyönteislajeista. Kasvinosat puolestaan liittyivät joko hautojen tai kulttuuri-kerroksien tutkimiseen. Maalasimme myös puukiekoille punamullalla puumerkkejä, joita oppilaat olivat nähneet retkellään Keimiömiemen kalakentällä. Myös karttojen piirtämistä ja vaakitsemista harjoiteltiin jälkitöissä.

Viimeisenä päivänä järjestimme juhlallisen päätöstilaisuuden, jossa kävimme läpi kaikkea yhdessä koettua ja opittua, sekä esimerkiksi sitä, miten nämä tutkimukset olivat näkyneet mediassa. Päätösjuhlaan liittyi myös diplomien jako. Kukin osallistunut oppilas sai todisteen ”oikean arkeologisen tutkimuksen teosta”. Lopetus-tilaisuudessa koululaiset ja opettajat saivat antaa palautetta täytettävän lomakkeen avulla.

Osa vastuumuseon alueellista toimintaa

Hanke koettiin museon puolesta erittäin onnistuneena. Olimme näkyvästi esillä lehdissä,

radiossa, Facebookissa, Instagramissa, Twitterissä (X) ja Tiktokissa. Pienellä paikkakunnalla toteutettu hanke toimi samalla erittäin hyvänä mainoksena alueellisen vastuumuseon toimintaan. Tornionlaakson museon vastuualue on verrattain laaja ja osan alueen kuntalaisista haasteellisia saavuttaa. Saimme näin paljon huomiota ja pääsimme kertomaan toiminnastamme. Suuret kiitokset Suomen kulttuurirahastolle hankkeen toteuttamisen mahdollistamisesta. Harmillisesti vastaavia rahoja ei suoraan ole enää haettavissa, mikä on museoiden ja muiden toimijoiden toiminnan kannalta sääli, koska tällainen hanke toimii erittäin vaikuttavana tapana tehdä lasten kulttuuriperintökasvatusta ja voimistaa paikallisidentiteettiä.

Yhteistyö eri toimijoiden kanssa oli antoisaa, vaikka tutkimuksissa ei löydettykään ehjää 1700-luvun maanpintaa eikä merkkejä rakennuksen pohjasta, ja mahdollinen kirkonpaikka on kaikesta päätellen tuhoutunut. Oppilailta saamamme palautteen perusteella tilausta tällaiselle yhteistyölle on. Oppilaat olivat innostuneita tavanomaisesta koulunkäynnistä poikkeavasta oppimisympäristöstä, ja usea sai jopa kimmokkeen ehkäpä tutkijan tai arkeologin uralle.

Lisätietoja hankkeesta ja tutkimuskohteesta: Ranta Tanja & Kuvaja Sami 2022. Muonio Pappila (Autio), arkeologinen koekaivaus 15.–19.8. ja 7.9.2022. Raportti, Tornionlaakson museo. <https://www.tornio.fi/kulttuuri-ja-vapaa-aika/tornionlaakson-museo/tornionlaakson-kulttuuriymparisto/mullankaivajat-2022-menneisyyden-metsastajat-muoniossa/>

Titta Kallio-Seppä on Tornionlaakson museon johtaja.
titta.kallio-seppa@tornio.fi

Annemari Tranberg on Tornionlaakson museon arkeologi.
annemari.tranberg@tornio.fi